

KAROLINA LEWANDOWSKA

Fundacja Dzieci Niczyje

Karać czy leczyć? – strategie postępowania ze sprawcami przestępstw seksualnych wobec dzieci na przykładzie wybranych krajów

Artykuł przedstawia rozwiązania stosowane wobec osób skazanych za pedofilię w wybranych krajach Unii Europejskiej oraz USA. Autorka przedstawia istniejące rozwiązania prawne związane z monitoringiem i terapią przestępców tego typu. Zaprezentowane zostały także najnowsze inicjatywy związane z profilaktyką wykorzystywania seksualnego dzieci, nakierowane na pracę z potencjalnymi sprawcami przemocy seksualnej wobec dzieci.

Walka z wykorzystywaniem seksualnym dzieci do początku lat 90. koncentrowała się przede wszystkim na zapewnieniu kompleksowej oferty wsparcia ofierze i najbliższemu osobom skrzywdzonego dziecka. Z biegiem czasu, obok działań terapeutycznych skierowanych do ofiar i ich rodziców, zaczęto koncertować się na wypracowaniu skutecznej polityki wobec sprawców przestępstw seksualnych.

Początkowo skazanych za tego typu czyny traktowano podobnie jak innych przestępców – orzekano wobec nich przede wszystkim kary pozbawienia wolności. Jednakże seria brutalnych przestępstw seksualnych popełnionych wobec dzieci na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku przez osoby, które były już uprzednio skazane za tego typu czyny, uświadomiła prawodawcom, że aby skutecznie walczyć z przemocą seksualną wobec dzieci, należy

zmienić postępowanie wobec osób skazanych za pedofilię.

Rozpoczęto poszukiwanie efektywnych strategii ochrony dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym, które skoncentrowały się głównie na dwóch aspektach: nadzorze i leczeniu sprawców. Trend ten został wzmocniony przez wyniki badań dotyczących wykorzystywania seksualnego dzieci: coraz szerzej zakrojone analizy pokazały, że skala wykorzystywania seksualnego dzieci jest o wiele większa, niż początkowo oceniano, a sprawcami tego typu przestępstw są osoby znane dziecku, często członkowie najbliższej rodziny. Ponadto coraz wyraźniej zdawano sobie sprawę, że największym zagrożeniem dla dzieci są sprawcy mający specyficzne zaburzenie preferencji seksualnej.

Wzrost wiedzy na temat przemocy seksualnej wobec dzieci uświadomił także społeczeństwu, że jedynie niewielki od-

setek spraw jest ujawniany, a większość sprawców nigdy nie znajduje się nawet w kręgu podejrzeń. Dlatego w ostatnich latach polityka nastawiona na ochronę dzieci przed przemocą coraz częściej wiąże się z projektowaniem działań profilaktycznych skierowanych do osób z zaburzeniami preferencji seksualnej, którzy nie zostali nigdy zatrzymani.

W chwili obecnej najbardziej kompleksowe działania nastawione na przeciwdziałanie wykorzystywaniu seksualnemu dzieci prowadzone są w USA oraz w Wielkiej Brytanii. Te dwa kraje mają najlepiej rozwinięte programy dla ofiar przemocy seksualnej oraz zróżnicowane programy skierowane do sprawców przestępstw seksualnych.

Trudno porównywać politykę poszczególnych państw w stosunku do sprawców przestępstw seksualnych wobec dzieci – większość krajów posiada własną, prawną definicję wykorzystywania seksualnego dzieci, stosuje także różne środki karne wobec tego typu przestępców.

Przyjmuje się, że obecnie dominują dwa modele strategii postępowania wobec sprawców przestępstw seksualnych (Scottish Executive Home Office 1999, s. 3–6; Morawska 2004, s. 7):

1) model ochrony społeczności lokalnej (*community protection model*) kładzie nacisk na nadzór nad sprawcami, którzy opuścili więzienia. Realizowany jest w USA, Kanadzie, Australii, Nowej Zelandii i Wielkiej Brytanii. Przewiduje on:

- nadzór nad każdym sprawcą po wyjściu na wolność, zapewniany przez interdyscyplinarny zespół profesjonalistów, złożony z kuratora, pracownika socjalnego, psychologa. Pracują oni nad indywidualnym modelem pomocy psychologicznej i socjalnej dla sprawcy i jego rodziny;

- tworzenie rejestrów osób skazanych za przestępstwa seksualne wobec dzieci;

- stosowanie procedury weryfikacji osób starających się o pracę w placówkach edukacyjnych i opiekuńczych, w których przebywają dzieci;

2) model pracy klinicznej kładący nacisk na terapię sprawców zarówno w czasie odbywania przez nich kary, jak i po wyjściu na wolność. Realizowany jest w Holandii, Danii, Niemczech, Francji, Włoszech.

Należy jednak zaznaczyć, że podział ten nie do końca oddaje rzeczywistą politykę w stosunku do sprawców przestępstw seksualnych wobec dzieci – nadzór i terapia występują w obydwu modelach, jedynie w różnych proporcjach. Co więcej, występuje obecnie silny trend ku temu, by stworzyć wspólną, globalną politykę wobec sprawców, opartą przede wszystkim na szczelnej kontroli osób skazanych za przestępstwa seksualne. Dotyczy to przede wszystkim krajów Unii Europejskiej, które z powodu swobodnego przepływu obywateli pomiędzy granicami państw w ramach Wspólnoty stoją przed nowym wyzwaniem, jakim jest wypracowanie spójnej strategii postępowania z osobami skazanymi za tego typu przestępstwa.

U podstaw dążenia do coraz większego nadzoru sprawców leży także przekonanie, że dostępne programy terapeutyczne są relatywnie mało skuteczne, ale za to kosztowne (Marshall 2006). I chociaż badania klinicystów prowadzą do odmiennych wniosków (Pfafflin 2006), to jednak decydenci wolą nadal przeznaczać fundusze na programy związane z nadzorem i kontrolą sprawców, niż na programy terapeutyczne.

Ponieważ strategię postępowania ze sprawcami przestępstw seksualnych oczekiwały się rzetelnego opracowania w języku polskim (Morawska 2004), dlatego w poniższym artykule przedstawione zostaną jedynie dane aktualizujące, dotyczące najświeższych aktów prawnych i nowatorskich działań podejmowanych w celu powstrzymania sprawców przestępstw seksualnych.

Agneszka Morawska w artykule pt. *Strategie postępowania ze sprawcami przestępstw seksualnych wobec dzieci na przykładzie wybranych krajów* przybliżyła działa-

nia i ich podstawy prawne w 5 krajach: USA, Wielkiej Brytanii, Niemczech, Francji oraz Włoszech. Zostały przedstawione regulacje prawne dotyczące gromadzenia i udostępniania danych osób skazanych za przestępstwa seksualne, sposoby we-

ryfikacji osób pracujących/starających się o pracę z dziećmi. Czytelników, którzy chcą zapoznać się z historycznym aspektem kontroli sprawców w USA czy Wielkiej Brytanii, zachęcam do sięgnięcia po wspomniane artykuły.

Kontrola sprawców wykorzystywania seksualnego dzieci pozostających na wolności

USA

Stany Zjednoczone były pierwszym krajem, który wprowadził rejestry osób skazanych za przestępstwa seksualne. Pierwszy tego typu dokument datuje się na lata 30. XX wieku, a za pierwowzór współczesnych rejestrów uważa się projekt, który został wprowadzony w życie w 1947 r. w Kalifornii (CSOM 1999).

Historia współczesnej legislacji dotyczącej rejestrów i postępowania ze sprawcami przestępstw seksualnych jest ściśle związana z ruchem obywatelskim, który formował się po ujawnieniu czynów dokonywanych przez sprawców, którzy byli wcześniej notowani. Ogólną tendencją jest zaostrzenie restrykcji wobec sprawców i dążenie do utworzenia jak najszczelniejszego systemu kontroli sprawców, którzy opuścili więzienia.

W 1994 r. Kongres USA ustanowił Prawo Jacoba Wetterlinga w sprawie przestępstw popełnianych na dzieciach i rejestracji poszczególnych przestępców na tle seksualnym (*Jacob Wetterling Crimes Against Children and Sexually Violent Offender Registration Act. Title XVII of the Violent Crime Control and Law Enforcement Act of 1994*), które nałożyło na wszystkie stany obowiązek utworzenia rejestrów sprawców przestępstw seksualnych.

Akt ten był wynikiem działań podjętych przez Fundację Jacoba Wetterlinga. Organizacja ta została powołana przez mieszkańców stanów Minnesota, wstrząśniętych brutalnym porwaniem 11-letniego

Jacoba Wetterlinga przez pedofila, który był wcześniej notowany. Działania tej organizacji doprowadziły do powstania stanowego prawa nakładającego na służby policyjne obowiązek rejestracji sprawców przestępstw na tle seksualnym (*Minnesota's Sex Offenders Registration Act*), który stał się bazą do wypracowania ustawy uchwalonej w 1994 r.

Kolejnym wydarzeniem, które poruszyło opinię publiczną w USA i wywołało ogólnonarodową debatę o konieczności upublicznienia rejestrów, było brutalne morderstwo 7-letniej Megan Kanka popełnione przez mężczyznę mieszkającego w sąsiedztwie, który w przeszłości był dwukrotnie skazany za przestępstwa seksualne wobec dzieci. Ruch społeczny, na czele którego stanęli rodzice dziewczynki, doprowadził do przyjęcia nowego prawa stanowego nazywanego Prawem Megan (*Sex Offender Notification Legislation – „Megan Law”*). Stanowiło ono, że stanowy (sprawa toczyła się w stanie New Yearsey) rejestr osób skazanych za przestępstwa seksualne jest dostępny publicznie, wraz z wszelkimi informacjami w nim zawartymi.

Wejście w życie Prawa Megan doprowadziło do wielu istotnych zmian w prawie federalnym w zakresie podawania do publicznej wiadomości informacji na temat sprawców przemocy seksualnej. Już Prawo Jacoba Wetterlinga..., po poprawkach w latach 1996–1999, pozwalało poszczególnym stanom na szereg działań informujących

społeczność lokalną o tym, że w ich otoczeniu mieszkają sprawcy przestępstw seksualnych. Prawo to jednak nie precyzowało kto, i w jaki sposób powinien być informowany – dlatego też w różnych rejonach USA upowszechniły się różne systemy zawiadamiania społecznej lokalności (*community notification system*): od zapewniających w miarę dużą anonimowość sprawcom (informację o skazanych były dostępne odpłatnie w sądach, komisariatach policji – Alabama, Luizjana) do silnie stygmatyzujących (wywieszanie informacji w oknach domów zajmowanych przez sprawców – Oregon, czy też listownym powiadomieniu wszystkich mieszkańców o adresie osoby skazanej za pedofilię – Waszyngton).

Każdy ze stanów miał własny rejestr przestępców na tle seksualnym; niektóre bazy miały zasięg stanowy – prowadzone przez władze stanowe czy zakłady karne, inne lokalny – prowadzone przez sądy czy miejscowe komisariaty.

Od 1998 r. trwały prace nad ustanowieniem narodowego rejestru (*National Sex Offender Registry* – NSOR), pozwalającego FBI na monitorowanie osób, które popełniły przestępstwa na tle seksualnym. NSOR został wdrożony do użytku na początku 2001 r. Ponieważ baza korzystała jedynie z istniejących rejestrów stanowych, miała zatem znaczne ograniczenia, które stały się podstawą do dalszych prac nad ustanowieniem jednolitego systemu rejestracji i systemu zawiadamiania społeczności lokalnych.

Mimo uchwalonych wcześniej regulacji, wielu sprawców skazanych za przestępstwa seksualne umykało bazie NSOR, przede wszystkim z powodu niespójności pomiędzy rejestrami stanowymi i różnymi metodami administracji zebranych w nich danych (NCMEC 2007). Część sprawców zmieniała miejsce zamieszkania, wybierając docelowo stan, w którym obowiązywało mniej stygmatyzujące prawo, umożliwiające im w miarę anonimowe życie. Inni, zmieniając adres zamieszkania, nie aktualizowali swoich danych. W rezultacie

– jak szacuje Narodowe Centrum na rzecz Dzieci Zaginionych i Wykorzystywanych (*National Center for Missing & Exploited Children* – NCMEC) – w USA żyje około 150 tys. sprawców, którzy znajdują się poza rejestrem.

Praca nad spójnym systemem zbierania danych o sprawcach zaowocowała ustanowieniem w lipcu 2006 r. Prawa Adama Walsh na rzecz Ochrony i Bezpieczeństwa Dzieci (*The Adam Walsh Child Protection and Safety Act*). To jeden z najważniejszych dokumentów ostatnich lat określający sposób postępowania ze sprawcami przestępstw seksualnych. Prawo to zawiera szczegółowe wskazania dotyczące prowadzenia rejestrów sprawców, tak by każdy stan prowadził je według tych samych zasad.

Obowiązkowi rejestracji podlegają wszyscy sprawcy, niezależnie od oceny stopnia ryzyka recydywy i niezależnie od wieku (do rejestru mają być także wpisywani młodociani, którzy dopuścili się przestępstw na tle seksualnym). Sprecyzowano, jakie informacje mają być rejestrowane:

- nazwisko,
- adres/adresy, pod którym przebywa sprawca,
- numer ubezpieczenia,
- nazwisko pracodawcy i adres miejsca pracy,
- numery rejestracyjne pojazdów, jakimi porusza się sprawca,
- w przypadku, gdy sprawca jeszcze się uczy – adres i nazwa szkoły.

Dane te mają być wprowadzone do rejestru przed opuszczeniem więzienia przez przestępcę lub w ciągu 3 dni po ogłoszeniu wyroku, w przypadku osób, wobec których nie została orzeczona kara pozbawienia wolności. Władze stanowe muszą zadbać, aby w rejestrze obok wymienionych powyżej danych znalazły się także:

- opis wyglądu sprawcy,
- historia kryminalna (data aresztowania, data wyjścia z więzienia, status prawny: oskarżony, skazany, zwolnienie warunkowe etc.),

- aktualna fotografia,
- odciski palców i dłoni,
- kopia ważnego prawa jazdy lub dowodu osobistego,
- próbka DNA.

Ustawa kategoryzuje sprawców ze względu na charakter czynów przez nich popełnionych, przewidując dla nich różne sposoby kontroli. Prawo to przewiduje, że osoby skazane za przemoc seksualną - w zależności od popełnionych czynów - będą figurować w rejestrze przez minimum 15 lat, a maksymalnie - dożywotnio.

Na sprawcach ciąży obowiązek aktualizowania informacji zgromadzonych w rejestrze - dwa razy w roku, a na osobach skazanych ponownie czy za czyny popełnione ze szczególnym okrucieństwem - co 90 dni. Niedopełnienie tego obowiązku traktowane jest jako przestępstwo i zagrożone jest karą pozbawienia wolności.

Prawo Adama Walsh'a nakłada także obowiązek na poszczególne stany, aby rejestry były dostępne *online*, z zastrzeżeniem, że władze stanowe mogą zastrzec ujawnienie takich informacji, jak:

- nr polisy ubezpieczeniowej,
- nazwę pracodawcy,
- wszelkie informacje dotyczące historii kryminalnej, niezwiązane z przestępstwami seksualnymi.

Prawo Adama Walsh'a definiuje także jednolity system powiadamiania społeczności lokalnej o tym, że w sąsiedztwie przebywa (mieszka/pracuje) osoba skazana za przestępstwo na tle seksualnym (*Megan Nicole Kanka and Alexandra Nicole Zapp Community Notification Program*).

Zakłada się, że w chwili zarejestrowania sprawcy w rejestrze lub zaktualizowania informacji powiadomieni będą natychmiast:

- prokurator generalny;
- właściwe dla miejsca przebywania/pracy sprawcy instytucje wymiaru sprawiedliwości (w tym kuratorzy sądowi), wszystkie szkoły i placówki opiekuńcze w miejscu przebywania sprawcy;

- w przypadku zmiany miejsca przebywania/pracy instytucje wymiaru sprawiedliwości (w tym kuratorzy sądowi), każda szkoła w miejscu, do którego przenosi się sprawca i które opuszcza;

- każda agencja zatrudnienia właściwa dla miejsca przebywania sprawcy;

- wszystkie instytucje, organizacje odpowiedzialne za opiekę i ochronę dzieci na danym terenie;

- wszystkie organizacje pozarządowe, które pracują z dziećmi lub dla których działalność informacja o sprawcy może być istotna;

- każda organizacja, firma, osoba, która zgłosiła prośbę o informowanie jej o sprawcach przestępstw seksualnych.

Wymagane przez ustawę działania mają zostać wprowadzone w każdym stanie do końca 2008 r.

Prawo nakłada obowiązki związane z wymaganiami federalnymi dotyczącymi przede wszystkim rejestracji sprawców. Każdy stan natomiast ma prawo do tego, by kształtować własną politykę wobec sprawców, niestojącą w konflikcie z Prawem Adama Walsh'a.

Ponad 27 stanów i tysiące miast stosuje prawo często nazywane Prawem Jessiki - *Jessica's Laws* (zostało ustanowione na Florydzie, gdzie w 2005 r. 9-letnia Jessica Lunsford została zgwałcona i zamordowana przez sąsiada, który był wcześniej notowany), nazywane także taktyką *not-in-my-backyard* (dosł. *Nie na moim podwórku*), precyzyjnie określającą strefy miast/stanów, w których sprawcy nie mogą przebywać. Kolejne 20 stanów chce ustanowić podobne restrykcje w swoim prawie (Koch 2007).

Polityka ta budzi wiele kontrowersji. Choć ma zagorzałych zwolenników, to jednak większość osób zaangażowanych w walkę z przemocą seksualną wobec dzieci podchodzi sceptycznie do tego typu rozwiązań. Przeciwnicy wskazują na to, że coraz większe obostrzenia dotyczące miejsc, gdzie sprawca może przebywać/pracować sprawiają, że osoby te przeprowadzają się poza miasta. Przeprowadzka

Tabela 1. Przykłady zakazów nakładanych na osoby skazane za przestępstwa seksualne wobec dzieci, w wybranych stanach USA

Stan	Typ restrykcji
Alabama, Arkansas, Kalifornia,	Zakaz pracy lub zamieszkania w odległości 2000 stóp od szkół, parków czy innych miejsc, gdzie przebywają dzieci.
Nowy Jork	Zakaz wchodzenia i przebywania na terenie szkół czy innych miejsc przeznaczonych dla dzieci.
Indiana	Zakaz zamieszkania w odległości 1000 stóp w odległości od szkół, publicznych parków czy ośrodków dla młodzieży.
Luizjana	Zakaz przebywania w odległości 1000 stóp od szkół, lub podobnych obiektów, włączając w to drogi, którymi przebiega trasa autobusów szkolnych.
Montana	Zakaz przebywania w okolicach kościołów, parków, skwerów, szkół.

na tereny rolnicze powoduje, że stają się oni trudniejsi do nadzorowania przez kuratorów. Ponadto coraz częściej sprawcy uciekają się do podania fałszywego adresu pobytu, łamiąc prawo, co może stanowić dla nich początek powrotu do przestępczości.

Stosowane metody kontroli, choć mają gorących zwolenników, budzą również wiele wątpliwości także wśród samych obywateli USA. Obok przytoczonych wyżej kontrowersji wskazuje się, że większość

dzieci pada ofiarami osób, które są dziecku znane, a także na nieproporcjonalność kary – do rejestru trafiają zarówno sprawcy, którzy popełnili brutalny gwałt na 6-latkę, jak i na przykład 23-latek oskarżony o współżycie z 17-latką. Publiczny rejestr jest przez wielu postrzegany jako rozwiązanie, które daje złudne poczucie bezpieczeństwa rodzicom i utrudnia prace nad innymi metodami redukcji recydyw przestępstw seksualnych.

Kraje Unii Europejskiej

Dotychczas Unia Europejska nie dopracowała się wspólnej polityki wobec sprawców przestępstw seksualnych. Zgodnie z prawodawstwem UE każdy z krajów członkowskich samodzielnie kształtuje politykę wobec sprawców przestępstw seksualnych. Co więcej, istnieją znaczące różnice pomiędzy prawodawstwem poszczególnych krajów (Filar 2002; NSPCC 2007), które sprawiają, że wypracowanie wspólnej strategii może okazać się trudne.

Sygnalem, który nasilił lobbing na rzecz wypracowania wspólnej polityki UE, była sprawa Michela Fournireta z 2004 r., który skazany za przestępstwa seksualne wobec dzieci we Francji został zatrudniony w Belgii na podobnym stanowisku i popełnił kolejną zbrodnię.

W czerwcu 2004 r. Minister Sprawiedliwości UE rozpoczął starania o to, by stworzyć wspólny rejestr osób skazanych za przestępstwa na tle seksualnym wobec dzieci. Ostatecznie jednak, na mocy decyzji Parlamentu Europejskiego (2005/876/JHA), uchwalono jedynie procedurę wymiany informacji pomiędzy krajami zrzeszonymi w ramach Wspólnoty Europejskiej. Procedura ta polega na informowaniu kraju pochodzenia sprawcy o przestępstwach popełnionych na terenie innych krajów. Oznacza to, że np. informacja o wyroku Francuza skazanego w Polsce zostanie przez polski wymiar sprawiedliwości wysłana do Francji, tak by wyrok znalazł się we francuskim rejestrze skazanego.

Podstawową słabością tego rozwiązania jest fakt, że przy obecnych różnicach prawodawstwa krajów Unii, informacje o wyroku nie zawsze są zrozumiałe dla partnerów. Dlatego w chwili obecnej trwają prace nad przygotowaniem jednolitej formuły zbieranych i przekazywanych informacji (*standardised European format*), która pozwoliłaby na formułowanie jasnej informacji o naturze przestępstwa. Niemcy, którzy obecnie przewodniczą pracom Unii, obiecali, że projekt będzie gotowy do końca 2007 r. (NSPCC 2007).

Ponadto podczas prac przygotowawczych nad projektem parlamentarzyści zaproponowali, aby na potrzeby m.in. jasnego przekazu informacji dopracować się klasyfikacji sprawców (*European index of offenders*), ułatwiającej rozumienie natury przestępstwa. Wszystkie prace mają doprowadzić do łatwiejszej kontroli sprawców oraz ułatwić weryfikację osób starających się o zatrudnienie w sektorze edukacji i opieki nad dziećmi.

W 2004 r. cztery kraje członkowskie (Francja, Niemcy, Belgia, Hiszpania) rozpoczęły pilotażowy projekt, w ramach którego opracowano system umożliwiający wymianę informacji o skazanych drogą elektroniczną. System został uruchomiony w kwietniu 2006 r. i jest obecnie testowany. Niezaprzeczalną zaletą tego rozwiązania jest szybkość przepływu informacji, która sprawia, że rejestr skazanego aktualizowany jest w przeciągu kilku godzin po wprowadzeniu wyroku, a nie jak to ma miejsce w przypadku tradycyjnych procedur – w ciągu kilku dni czy miesięcy.

W 2006 r. do projektu dołączyły kolejne państwa (Czechy i Luksemburg), a Wielka Brytania rozpoczęła przygotowania mające umożliwić włączenie narodowych rejestrów do systemu (NSPCC 2007).

W lobby na rzecz ustanowienia jednolitych procedur ułatwiających wymianę informacji aktywnie biorą udział organizacje pozarządowe, szczególnie z krajów, gdzie

obowiązuje klarowne i bardziej restrykcyjne prawo dotyczące kontroli sprawców, czy też weryfikacji osób aplikujących na stanowiska związane z opieką nad dziećmi.

W tej chwili część krajów Unii posiada własne, wewnętrzne procedury mające ułatwiać monitorowanie sprawców.

We **Francji** na mocy ustawy z 2004 r. (*Actualites Sociales Hebdomadaires 2004*) trwają prace nad ustanowieniem bazy danych sprawców przestępstw seksualnych. Ma ona stanowić odpowiednik angielskiej *Listy 99*¹ i ma ułatwić weryfikację osób chcących pracować w szkolnictwie. Co ważne, ustawodawca przewiduje, że na liście będą widniały także nazwiska osób, które zostały oskarżone o pedofilię, nawet jeśli rozprawa sądowa nie udowodniła ich winy.

Włochy nie prowadzą narodowego rejestru sprawców przestępstw seksualnych, ale istnieje procedura określająca konieczność sprawdzania kryminalnej przeszłości osób starających się o pracę jako nauczyciele. Każdy z aplikujących musi przedstawić zaświadczenie o niekaralności.

Włoskie Ministerstwo Edukacji Narodowej twierdzi, że od 2001 r. każdy z 160 tys. zatrudnionych we włoskich szkołach nauczycieli poddany został tej procedurze. Silnie krytykowany jest fakt, że prawo to dotyczy wyłącznie nauczycieli, natomiast nie ma zastosowania do innych pracowników instytucji edukacyjnych, co sprawia, że osoby skazane za przestępstwa seksualne wobec dzieci mogą pełnić funkcje pracowników administracyjnych.

W **Wielkiej Brytanii** aktualnym dokumentem prawnym regulującym postępowanie wobec sprawców przestępstw seksualnych jest *Sex Offenders Act 2003*, który wszedł w życie w maju 2004 r. Na jego mocy stworzono narodowy Rejestr Sprawców Przestępstw Seksualnych i z użyciem Przemocy (*Violent and Sex Offender Register – ViSOR*), zawie-

¹ Rejestr osób uznanych za niezdolne do pracy z dziećmi, m.in. ze względu na popełnienie przestępstw na tle seksualnym czy też chorób psychicznych. *Lista 99* był prowadzona przez Departament ds. Edukacji rządu brytyjskiego i miała charakter poufny. W 2006 r. rejestr stał się częścią narodowego rejestru osób skazanych za przestępstwa seksualne – ViSOR.

rający m.in. dane sprawców przestępstw seksualnych. Rejestr ten ma zastąpić istniejące wcześniej bazy – zarówno policyjną, jak i inne, tj. *List 99* oraz *The PoCa List*.

Obie bazy prowadzone były przez Departament Edukacji i zawierały nazwiska osób, które zostały uznane za niezdolne do wykonywania zawodu nauczyciela. Na liście znajdowały się nazwiska osób nie tylko skazanych za przestępstwa seksualne, ale także tych osób, które ze względu np. na choroby psychiczne nie mogą pracować z dziećmi (więcej na temat wspomnianych rejestrów: Morawska 2004, s. 14–15).

ViSOR jest dostępny dla policji oraz kuratorów sądowych; ma charakter poufny. W bazie zawarte są dane osób skazanych za przestępstwa określone w ustawie z 2003 r., na karę pozbawienia wolności w wysokości minimum 12 miesięcy, a także osób uniewinnionych(!), które stwarzają ryzyko popełnienia przestępstwa.

Okres zamieszczania danych w rejestrze zależy od wysokości wyroku i waha się od 5 lat (w przypadku osób, wobec których orzeczono karę grzywny) do czasu nieokreślonego w przypadku sprawców, którzy zostali skazani na karę pozbawienia wolności powyżej 30 miesięcy. Jeśli sprawca popełnił czyn karalny przed ukończeniem 18. roku życia, wszystkie określone terminy ulegają obniżeniu o połowę.

W bazie danych – oprócz nazwiska i adresu, pod którym przebywa sprawca – znajduje się także fotografia, ocena stopnia ryzyka powrotności do przestępstwa, opis sposobu działania sprawcy (*modus operandi*) oraz spraw sądowych, które toczyły się/toczą przeciw danej osobie. Sprawcy odnotowani w rejestrze mają obowiązek powiadamiania policji o wszelkich zmianach miejsca pobytu, czy nazwiska, a także okresowo potwierdzać

zgodność danych zawartych w rejestrze. Nie dopełnienie tego obowiązku zagrożone jest karą pozbawienia wolności do lat 5.

ViSOR używany jest przez wszystkie jednostki policji w Anglii. Jest także przygotowywany do wdrożenia w innych instytucjach, tak by stały dostęp do niego mieli kuratorzy i służby więziennictwa.

W Wielkiej Brytanii każdy starający się o posadę dającą kontakt z dziećmi jest poddawany sprawdzeniu w ViSOR, jak i w Rejestrze Skazanych (*Criminal Records Bureau – CRB*). Jednak przeszłość kryminalna (o ile sąd nie nałożył na sprawcę zakazu pracy z dziećmi) nie dyskwalifikuje automatycznie kandydata i pozostawia ostateczną decyzję pracodawcy (NSPCC 2007). Obecnie trwają prace mające zapewnić niemożność podejmowania pracy na stanowiskach pozwalających na kontakt z dziećmi osobom wcześniej skazanym.

W obecnej chwili trwa w Wielkiej Brytanii dyskusja nad możliwością publicznego udostępniania istniejącego rejestru sprawców przestępstw seksualnych. Powstały stowarzyszenia rodziców, które lobbują na rzecz wprowadzenia tzw. Prawa Sary (nazwa pochodzi od imienia 8-letniej Sary Payne, która została w 2000 r. zgwałcona i zamordowana przez wcześniej notowanego sąsiada), które ma być angielskim odpowiednikiem Prawa Megan, upubliczniającego dane sprawców. Jednakże zarówno instytucje rządowe, jak i angielskie organizacje pracujące z dziećmi odnoszą się z dużą rezerwą do proponowanych rozwiązań, wskazując na znaczące wady tego typu rozwiązań. Jednakże coraz częściej mówi się o zmianie legislacji tak, by rodzice małych dzieci mogli sprawdzać w ViSOR osoby, którym powierzają opiekę nad dzieckiem podczas ich nieobecności (opiekunowie, sąsiedzi etc.).

Terapia sprawców

W większości krajów europejskich, podobnie jak w USA i Kanadzie, prawo przewiduje – obok skazania sprawcy na karę po-

zbawienia wolności – możliwość nałożenia na niego obowiązku poddania się terapii. Jednakże większość prawodawców zakła-

da, że uczestnictwo w terapii uzależnione jest od motywacji osoby skazanej. Wyjątkiem są osoby, u których zdiagnozowano zaburzenia psychiczne – w większości krajów kierowane są one na terapię do specjalistycznych ośrodków klinicznych (*Research Project...* 2005).

Fakultatywne programy terapeutyczne są dostępne dla sprawców odbywających karę więzienia w USA, Kanadzie, a także w większości krajów Europy. W obecnej chwili trwają prace nad Konwencją o ochronie dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym i seksualną eksploatacją (*Convention on The Protection of Children Against sexual Exploitation and Sexual Abuse*). Pracujący nad nią eksperci chcą, aby w każdym z krajów członkowskich prawo/państwo gwarantowało istnienie programów terapeutycznych dla sprawców, dostępnych zarówno w zakładach karnych, jak i na wolności (www.coe.int/childprotection).

W Belgii terapia jest orzekana wobec sprawców od 1998 r. Dla większości osób skazanych za przestępstwa seksualne możliwość ubiegania się o warunkowe zwolnienie uzależnione jest od odbycia programu terapeutycznego. W więzieniu sprawcy przechodzą jedynie wstępny program. Stanowi on wstęp do terapii, jaką sprawcy muszą odbyć po wyjściu na wolność (Tubex 2006).

W Niemczech od 1998 r. obowiązuje prawo (*Gesetz zur Bekämpfung von Sexualdelikten und anderen gefährlichen Straftaten*), które obliguje sądy do orzekania obowiązkowego programu terapeutycznego dla sprawców skazanych na więcej niż dwa lata pozbawienia wolności za przestępstwa na tle seksualnym (Tubex 2006).

W Holandii terapia nie jest prowadzona w więzieniach, tylko w specjalistycznych, zamkniętych klinikach (*TBS – terbeschikkingstelling van de regering*), gdzie trafiają sprawcy, u których stwierdzono zaburzenia psychiczne (w tym pedofilię). Niezależnie od zasądzonego wyroku, psychiatrzy nadzorujący terapię co dwa lata mogą wnioskować o przedłużenie wyroku, jeśli uznają, że

sprawca nadal stanowi zagrożenie dla społeczności. Pozostali sprawcy odbywają karę w więzieniach, gdzie mogą wziąć udział w terapii grupowej.

We Francji wobec sprawcy przestępstw seksualnych sąd może orzec nakaz terapii. W takim przypadku sprawca umieszczany jest w więzieniu, w którym realizowany jest program terapeutyczny (jedynie w 26 na 186 zakładów karnych). We francuskich więzieniach terapia prowadzona jest przez zewnętrznego, niezależny zespół psychiatrów (*Services Médico Psychologiques régionaux – SMPR*) (Tubex 2006).

W Danii od 1997 r. realizowany jest specjalistyczny program terapii dla sprawców przestępstw seksualnych (*Research Project...* 2005; Jessen-Petersen 2006). Program realizowany jest przez psychiatrów zatrudnionych w placówkach służby zdrowia oraz przez Departament Więziennictwa i Probacji. Sprawcom, którzy dopuścili się przestępstw bez użycia przemocy i wyrażają chęć odbycia terapii, sąd może zamienić wyrok pozbawienia wolności na nakaz odbycia terapii.

Programy terapeutyczne realizowane są w 3 specjalistycznych ośrodkach, które w zależności od diagnozy kierują sprawcę na konsultacje, terapię grupową lub też terapię farmakologiczną. W przypadku zasądzenia terapii sprawca przebywa także pod kontrolą kuratora. Jeśli nie uczestniczy w spotkaniach z terapeutami – sąd orzeka o odbyciu kary pozbawienia wolności.

Sprawcy, którzy popełnili poważniejsze przestępstwa, otrzymują karę pozbawienia wolności, jednakże zazwyczaj połączoną z pobytem diagnostycznym w zamkniętej klinice (*The Herstrdvester Prison*). W czasie tego pobytu ma nastąpić obserwacja i diagnoza motywacji skazanych do terapii. Jeśli sprawca jest chętny do wzięcia udziału w programie terapeutycznym, może liczyć na warunkowe zwolnienie po odbyciu części wyroku (Jessen-Petersen 2006).

Sprawcy skazani za brutalne przestępstwa seksualne oraz recydywiści odbywają karę

w więzieniach, ale mają możliwość wzięcia udziału w terapii grupowej prowadzonej przez osoby z klinik zajmujących się terapią.

Anglia i Walia realizują od 1991 r. program SOTP (*Sex Offender Treatment Programme*)², który przez wielu uważany jest za wzorcowy. Program corocznie obejmuje 1240 sprawców i realizowany jest w 25 więzieniach. Prowadzony jest przez HM Prison Service i został opracowany specjalnie na potrzeby terapii w warunkach więziennych.

W ciągu ponad 15 lat realizacji program ewaluował zarówno w zakresie stosowanych metod, jak i narzędzi terapii. Obecnie w ramach programu coraz większy nacisk kładzie się na przygotowanie sprawców do funkcjonowania w warunkach wolnościowych i wypracowaniu najlepszej metody kontaktu sprawcy z kuratorami oraz terapeutami pracującymi poza więziennictwem (Mann 2006).

W Polsce osoby skazane za przestępstwa seksualne mogą w czasie pobytu w zakładzie karnym brać udział w terapii, jeśli wyrażą na to zgodę. Obligatoryjnie uczestniczą w terapii skazani ze zdiagnozowaną parafilią, którzy muszą odbywać karę w systemie terapeutycznym (art. 96 § 1). Obecnie w 7 więzieniach w Polsce prowadzone są programy terapeutyczne, opierające się na założeniach psychologii behawioralno-poznawczej³. Ponieważ realizacja programu rozpoczęła się relatywnie niedawno, niedostępne są jeszcze opracowania pokazujące efekty prowadzonych działań. Największą trudność osobom prowadzącym terapię sprawia fakt, że sprawcom, którzy zdecydowali się na terapię w więzieniu, nie można zapewnić kontynuacji spotkań terapeutycznych w warunkach wolnościowych.

W Polsce zgodnie z obowiązującymi przepisami sąd, zawieszając karę, może nakazać sprawcy poddanie się terapii (art. 72 k.p.k.). Jed-

nakże w przeciwieństwie do większości krajów Europy Zachodniej, Polska ma słabo rozwiniętą ofertę terapeutyczną dla sprawców.

W styczniu zakończył prace Zespół do spraw opracowania systemowych rozwiązań dotyczących postępowania wobec osób z zaburzeniami preferencji seksualnych. Został on powołany przy Ministerstwie Zdrowia, ale zasiadali w nim zarówno przedstawiciele Ministerstwa Sprawiedliwości, jak i klinicyści pracujący ze sprawcami (seksuologowie, psychiatry). Zespół został powołany do opracowania:

- projektu regulacji prawnych dotyczących funkcjonowania zakładów opieki zdrowotnej udzielających świadczeń z zakresu terapii dla osób z zaburzeniami preferencji seksualnych;
- projektu stanowiska w sprawie finansowania świadczeń z zakresu terapii dla osób z zaburzeniami preferencji seksualnych;
- projektu strategii działań na rzecz systemowych rozwiązań dotyczących opracowania i wdrożenia programów terapeutycznych dla osób z zaburzeniami preferencji seksualnych;
- propozycji kompleksowego systemu pomocy terapeutycznej, penitencjarnej i post-penitencjarnej dla osób z zaburzeniami seksualnymi;
- propozycji standardów dotyczących świadczenia usług terapeutycznych i metod terapii dla osób z zaburzeniami seksualnymi;
- projektu struktury organizacyjnej i zadań podmiotów zajmujących się terapią dla osób z zaburzeniami preferencji seksualnych;
- propozycji sposobu nadzoru nad działalnością placówek prowadzących terapię dla osób z zaburzeniami preferencji seksualnych⁴

² Podstawy terapeutyczne programu SOTP zostały obszernie opisane przez Kazimierza Pospiszyla w książce pt. *Przestępstwa seksualne* (PWN, Warszawa 2006).

³ Więcej na ten temat można przeczytać w tym numerze kwartalnika w artykule R. Rutkowskiego i W. Sroki pt. *Sprawcy przestępstw seksualnych – oddziaływanie terapeutyczne w okresie odbywania kary pozbawienia wolności*.

⁴ Zarządzenie Ministra Zdrowia z 11 lipca 2006 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw opracowania systemowych rozwiązań dotyczących postępowania wobec osób z zaburzeniami preferencji seksualnych (Dz.Urz. MZ z 2006 r., nr 11, poz. 56).

Raport Zespołu został skierowany do konsultacji między resortowych, a ich efekty powinniśmy poznać do końca tego roku.

Zapobieganie recydywie przestępstw seksualnych wobec dzieci

Coraz częściej uznaje się, że warunkiem skutecznej profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci są programy skierowane do osób cierpiących na zaburzenia preferencji seksualnych (pedofilię), które nie popełniły przestępstwa, albo tych którzy skrzywdzili dziecko, ale nie zostali ujawnieni i zatrzymani.

Jak pokazały badania (Salter 2003), osoby takie szukają pomocy terapeutycznej, która pozwoliłaby im walczyć z zaburzeniami. Również sprawcy, którzy dopuścili się molestowania dzieci, mają okresy, gdy próbują zmienić swoje zachowanie. To właśnie dla takich osób coraz częściej projektowane są działania informacyjne i terapeutyczne.

Najbardziej znanymi programami profilaktycznymi tego typu są programy *Stop it Now!* (*Możesz Przestać*), realizowane w USA, Wielkiej Brytanii i Irlandii, oraz *Prevention Project Dunkelfeld* (*Profilaktyczny program „Szara strefa”*), realizowany w Berlinie⁵. Działania podejmowane w ramach tych programów mają różny charakter: osobom, które są zaniepokojone własnym zachowaniem, fantazjami, proponowana jest możliwość wzięcia udziału w różnych formach terapii; istnieje możliwość uzyskania informacji telefonicznie lub za pośrednictwem Internetu.

Realizowane są także szeroko zakrojone działania informacyjno-edukacyjne, skierowane nie tylko do osób z zaburzeniami preferencji seksualnej, ale także do rodzin, znajomych takich osób oraz wszystkich dorosłych. Działania te pokazują w nowej per-

spektywie profilaktykę wykorzystywania seksualnego dzieci: należy nie tylko uczyć dzieci, czym jest „zły dotyk” i jak się przed nim bronić, ale nauczyć się reagować na niepokojące zachowania dorosłych w swoim otoczeniu.

Autorzy programów przypominają, że większość sprawców wykorzystywania seksualnego dzieci to osoby, które mają rodziców, rodzeństwo, znajomych z pracy etc. – dorosłych, którzy mogą dostrzec niepokojące sygnały i zareagować na nie nie histerycznymi oskarżeniami, ale rozmową i wskazaniem, co musi taka osoba zrobić, gdzie się udać, gdzie szukać pomocy.

Programy te są trudne w realizacji, muszą bowiem pokonać dwa typy problemów. Pierwsza grupa problemów wiąże się z organizacją tego typu działań: jak dotrzeć do potencjalnych sprawców, jak sprawić, by informacja o dostępnych metodach terapii i pomocy dotarła do tych, którzy jej najbardziej potrzebują? Jak ich przekonać, że terapia jest w stanie im pomóc, a ujawnienie się nie będzie prowadziło do społecznej stygmatyzacji i zatrzymania (jeśli sprawca molestował dzieci)?

Problem związany z dotarciem do sprawców/potencjalnych sprawców próbuje się rozwiązać poprzez prowadzenie kampanii społecznych w mass mediach. Są one kontrowersyjne, dlatego też zazwyczaj towarzyszą im lub poprzedzają je akcje informacyjne mające na celu pokazanie programów terapeutycznych w kontekście profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci.

⁵ Obydwa programy zostały opisane w tym numerze kwartalnika. Informacje o programach dostępne są także na stronach internetowych: www.stopitnow.org; www.stopitnow.org.uk; www.kein-taeter-werden.de.

Drugą grupą problemów związanych z realizacją tego typu działań profilaktycznych są wątpliwości natury prawnej i etycznej, związane z udzielaniem wsparcia osobom, które ujawniają, że dokonały przestępstwa, ale nie zostały nigdy schwytane. W państwach przeprowadzających tego typu programy profesjonalści, którzy posiadają wiedzę na temat złamania prawa, mają obowiązek zgłosić ten fakt do prokuratury. Ponadto prace nad zmianami prawa, tak by osoby dobrowolnie zgłaszające się na terapię mogły uniknąć kary, hamuje pytanie dotyczące tego, w jaki sposób uniknąć sytuacji, gdy na terapię będą zgłaszali się sprawcy, którym grozi schwytanie?

Ważnym aspektem prewencji sprawstwa wykorzystywania seksualnego dzieci są działania terapeutyczne adresowane do dzieci i młodzieży przejawiających problemy z zachowaniami seksualnymi. Badania prowadzone przez naukowców amerykańskich (Elliott i in. 1995) pokazały, że wielu spośród skazanych za przestępstwa seksualne wobec dzieci pierwszy raz wykorzystano przed ukończeniem 18. roku życia.

Coraz częściej w USA zaczęto podkreślać, że wykorzystania seksualnego dzieci może dopuścić się nie tylko dorosły, ale także osoba nieletnia. Za kryterium zaczęto

przyjmować różnicę wieku pomiędzy ofiarą a sprawcą.

Klinicyści uważają jednak, że takie rozwiązanie przynosi dużo szkody, stygmatyzują młodocianych sprawców (np. dane 14-latkę, który zostanie skazany w USA za przestępstwo na tle seksualnym, trafią do narodowego, publicznego rejestru przestępstw seksualnych i będą w nim do końca życia skazanego) i utrudniają terapię młodych ludzi.

Stowarzyszenie na rzecz Terapii Sprawców Wykorzystywania Seksualnego ATSA (Association for the Treatment of Sexual Abusers) zwraca uwagę także na to, że w przypadku dzieci i młodzieży nie można jednoznacznie mówić o zaburzeniach preferencji seksualnych i proponuje, by mówić o dzieciach przejawiających problemy z zachowaniami seksualnymi (*sexual behavior problem*).

Wskazuje się także na fakt, że o ile ewaluacja programów terapeutycznych dorosłych sprawców nie pozwala na jednoznaczną interpretację osiągniętych rezultatów, to terapia dzieci przejawiających problemy z zachowaniami seksualnymi pozwala na optymistyczne oceny skuteczności tych działań i jeszcze raz potwierdza, że im wcześniej zostaną podjęte działania zapobiegawcze, tym lepsze rezultaty zostaną osiągnięte (ATSA 2006; Carpentier i in. 2007)⁶.

Podsumowanie

Polityka wobec sprawców przestępstw seksualnych wobec dzieci wciąż się zmienia. Coraz szerzej prowadzone analizy dotyczące skuteczności poszczególnych działań podejmowanych wobec sprawców wskazują nowe obszary, które powinny być zagospodarowane, aby zapewnić skuteczniejszą walkę ze zjawiskiem molestowania seksualnego dzieci.

Współcześnie podstawowym trendem jest dążenie do opracowania coraz ściślejszego i doskonalszego systemu kontrolowania sprawców pozostających na wolności – tworzenie rejestrów, baz danych osób skazanych za przestępstwa seksualne, a także eksperymentalne programy związane z użyciem chipów czy też obręczy elektronicznych (NAO 2006).

⁶ Artykuł na temat terapii dzieci przejawiających problemy z zachowaniami seksualnymi (*sexual behavior problem*) można przeczytać także w tym numerze kwartalnika „Dziecko krzywdzone”.

Niezaprzeczalnie istnieje potrzeba rozbudowywania programów dotyczących profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci i terapii sprawców. Choć ewaluacje tych działań nie przynoszą wyników pozwalających na jednoznaczne oceny, to jednak należy pamiętać, że programy te realizowane są relatywnie od niedawna i stwarzają szansę zapobiegania wykorzystywania seksualnego dzieci.

Podstawowe trudności, jakie napotykają programy skierowane do sprawców, to wciąż małe przyzwolenie społeczne na tego typu działania oraz brak dostatecznych funduszy na badania i rozwijanie programów profilaktycznych i terapeutycznych.

Politycy w większości krajów popierają opcję zaostrzania kar i monitoringu przestępców seksualnych. Formują się obywatelskie grupy, które lobbują za takimi rozwiązaniami, jak kara śmierci, kastracja czy dożywotnia izolacja. Pułapką takiego myślenia jest jednak to, że wszystkie te rozwiązania dotyczą tych sprawców, którzy zostali zatrzymani.

Nie ważne jednak, jak dotkliwe będą kary dla skazanych, musimy pamiętać, że wykorzystywanie seksualne dzieci jest jednym z najrzadziej ujawnianych przestępstw. Dlatego tak ważne jest, by działania skierowane do osób skazanych, były równoważone przez programy profilaktyczne i terapeutyczne.

The paper presents ways of dealing with convicted paedophiles in selected EU countries and the US. The author discusses existing solutions which involve monitoring and treatment of this category of offenders. Furthermore, the article presents the most recent initiatives in the area of child sexual abuse prevention, focusing on work with potential sexual abusers.

Literatura

- ATSA (2006), *Dzieci przejawiające problemy z zachowaniami seksualnymi. Raport grupy zadaniowej ds. dzieci przejawiających problemy z zachowaniami seksualnymi*, „Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka” nr 16, s. 6 – 42.
- Beech A., Oliver C., Fisher D., Beckett R. (2005), *STEP 4: The Sex Offender Treatment Programme in Prison: Addressing the Offending Behaviour of Rapists and Sexual Murderers*, www.homeoffice.gov.uk/rds, 15 marzec.
- Carpentier M., Silovsky J., Chaffin M. (2007), *Skuteczność terapii poznawczo-behawioralnej u dzieci przejawiających problemy z zachowaniami seksualnymi. Implikacje dotyczące usług, programów terapeutycznych i kierunków przyszłych badań*, „Dziecko krzywdzone”, nr 18.
- Convention on the Protection of Children Against Sexual Exploitation and Sexual Abuse*, draft (2007), www.coe.int/childprotection, 20 luty.
- Council Decision 2005/876/JHA on the Exchange of Information Extracted from the Criminal Record* (2007), <http://www.europarl.europa.eu/oeil/file.jsp?id=5207032>, 15 marzec.
- Council Framework Decision 2004/68/JHA of 22nd December 2003 on Combating the Sexual Exploitation of Children and Child Pornography* (2007), www.europarl.europa.eu.
- CSOM (1999), *Sex Offender Registration: Policy Overview and Comprehensive Practices*, <http://www.csom.org/pubs/sexreg.html>, 20 marzec.
- Elliott M., Brovne K., Kilcoyne J. (1995), *Child Sexual Abuse Prevention: what Offenders Tell Us*, „Child Abuse & Neglect”, vol. 19, nr 5.
- Filar M. (2002), *Seksualne wykorzystywanie dzieci w świetle polskiego kodeksu karnego (na tle prawnoporównawczym)*, „Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka” nr 1/2002.

- Frenken J. (1999), *Sexual Offender Treatment in Europe: An Impression of Cross-Cultural Differences*, „Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment”, vol. 11, nr 1.
- Jessen-Petersen B. (2006), *Report on Treatment of Sexual Offenders for Experts on the Protection of Children Against Sexual Exploitation and Abuse (PC-ES)*, www.coe.int/childprotection, 20 luty, 15 marzec.
- Koch W. (2007), *Sex-Offender Residency Laws get Second Look*, „USA TODAY” nr 2/26.
- National Center for Missing & Exploited Children (2007) *Landmark Child Sex Offender Legislation: President Signs Adam Walsh Act into Law*, www.missingkids.com, 10 marzec.
- Mann R. (2006), *Sex Offender Therapy in the Correctional Setting*, prezentacja wygłoszona podczas IX Konferencji IATSO (International Association for the Treatment of Sexual Offenders), Hamburg, 6–9 września.
- Marshall W.L. (2006), *Effectiveness of Sexual Offender Treatment Programs and Costs Benefit Analyses*, prezentacja wygłoszona podczas IX Konferencji IATSO (International Association for the Treatment of Sexual Offenders), Hamburg, 6–9 września.
- Morawska A. (2004), *Strategie postępowania ze sprawcami przestępstw seksualnych wobec dzieci na przykładzie wybranych krajów*, „Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka” nr 7.
- NAO (2006), *Electronic Monitoring of Adult Offenders, Report by the Comptroller and Auditor General*, HC 800 Session 2005–2006, 1 February, The National Audit Office,
- NSPCC (2007), *Cross-Border Cooperation in the European Union to Prevent Sex Offenders from Working with Children*, NSPCC, www.nspcc.org.uk, 15 marzec.
- Pfafflin F. (2006), *The Benefits of Sexual Offender Therapy*, prezentacja wygłoszona podczas IX Konferencji IATSO (International Association for the Treatment of Sexual Offenders), Hamburg, 6–9 września.
- Research Project: Placement and Treatment of Mentally ill Offenders - Legislation and Practice in EU Member States, Final Report* (2005), February 15, http://ec.europa.eu/health/ph_projects/2002/promotion/fp_promotion_2002_frep_15_en.pdf; 15 marzec.
- Salter A. (2003), *Pokonywanie traumy*, Media Rodzina, Poznań.
- Scottish Executive Home Office (1999), *Report of the Committee on Serious Violent and Sexual Offenders*, Part two: Overseas visits, www.scotland.gov.uk, 20 marzec.
- Tubex H. (2006), *Sex Offender Policies in Five Countries*, ESC Criminology in Europe, Newsletter of the European Society of Criminology, marzec.

Strony www:

www.coe.int/childprotection
www.kein-taeter-werden.de
www.stopitnow.org
www.stopitnow.org.uk

O AUTORZE

KAROLINA LEWANDOWSKA jest pedagogiem, socjologiem, zajmuje się problematyką przemocy wobec dzieci oraz problematyką sprawców przestępstw seksualnych. Jest koordynatorem programów badawczych, edukacyjnych i profilaktycznych Fundacji Dzieci Niczyje, autorką artykułów dotyczących profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci.